

Neznáma veža Vodnej veže v Bratislave?

BAXA, P.—FERUS, V.—KLINČOKOVÁ, K.

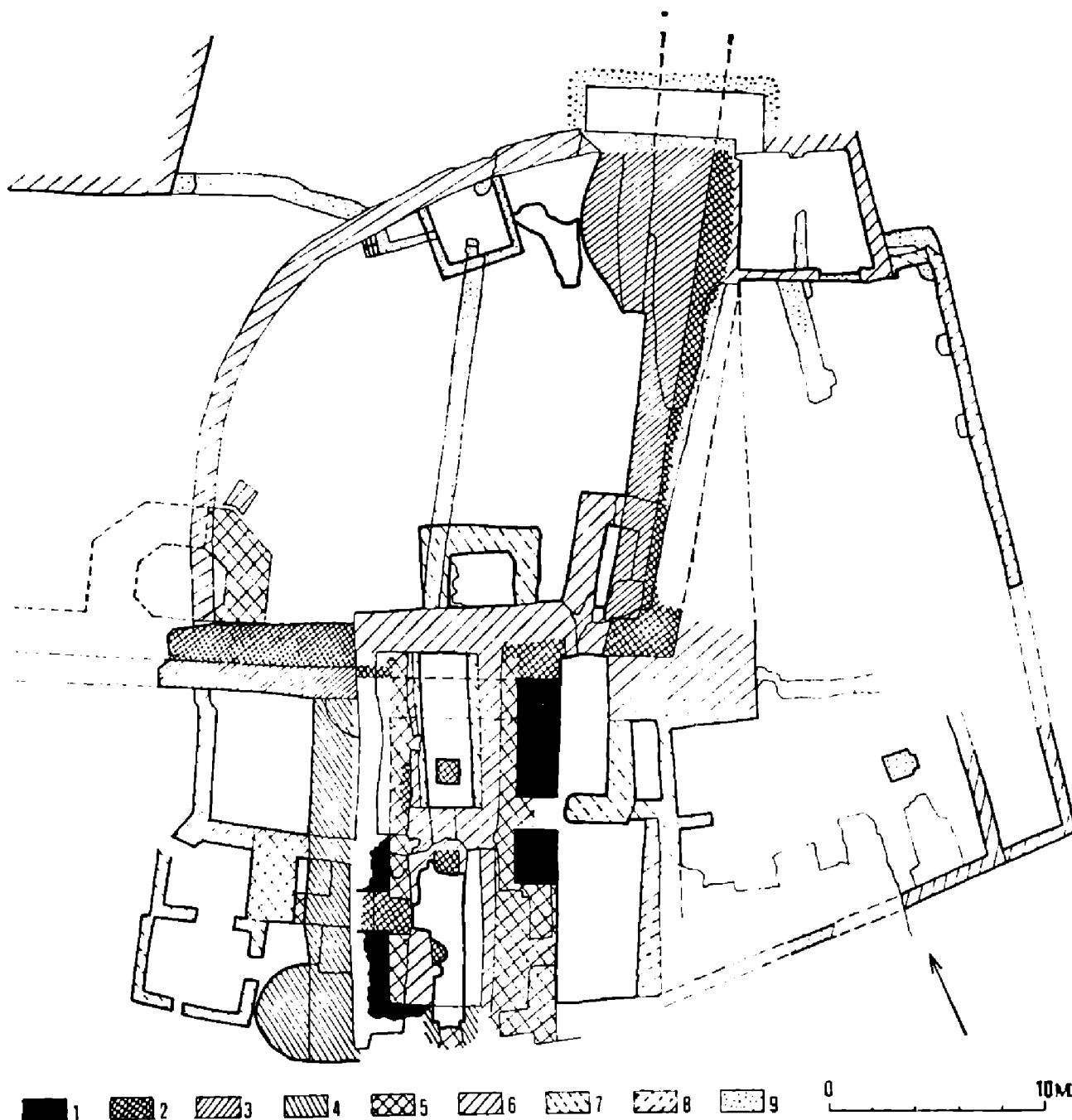
Predbežné vyhodnotenie výsledkov komplexného pamiatkárskoho výskumu Vodnej veže v Bratislave vykonaného v r. 1973—1984 poukázalo na to, že jej stavebnehistorický vývoj je komplikovanejší ako tomu nasvedčovali predchádzajúce výskumy (Klinčoková—Ferus 1982, tu i súhrn staršej literatúry).

Výnimočnosť architektúry, ktorej torzo predstavuje prvú stavebnú fázu Vodnej veže a archeologicky nejasná stratigrafická situácia vyvolali stále pochybnosti o jej funkčnej a chronologickej klasifikácii. Preto na popud AÚ SAV v Nitre sa tu v r. 1988 vykonal doplnkový zisťovací výskum s cieľom overiť predpokladanú severnú časť pôdorysu I. fázy Vodnej veže a pokúsiť sa nájsť v jej blízkosti neporušenú stratigrafickú situáciu. Pri tejto príležitosti sa preskúmaval i priestor v západnej časti areálu Vodnej veže, kde v r. 1987 narušili stavební robotníci pri zemných prácach kamenné murivo neznámej polygonálnej stavby. Jej výskum začala MSPSOP Bratislava v rámci archeologického dozoru prebiehajúcej pamiatkovej obnovy, nebol však dokončený. Nakoľko východne od miesta nálezu bol v r. 1987 terén znížený o 400 cm a zastavený novým objektom lapidária budúcej muzeálnej expozície, o rok neskôr bol výskumu dostupný iba veľmi malý priestor medzi lapidáriom a hmotou nadzemných murív Vodnej veže. Pri výskume sme sa za tejto situácie zamerali na odkrytie dostupnej časti pôdorysu, na určenie vzťahu k murivám komplexu Vodnej veže analyzovaným predchádzajúcim pamiatkárskym výskumom, datovanie a celkovú interpretáciu nálezu.

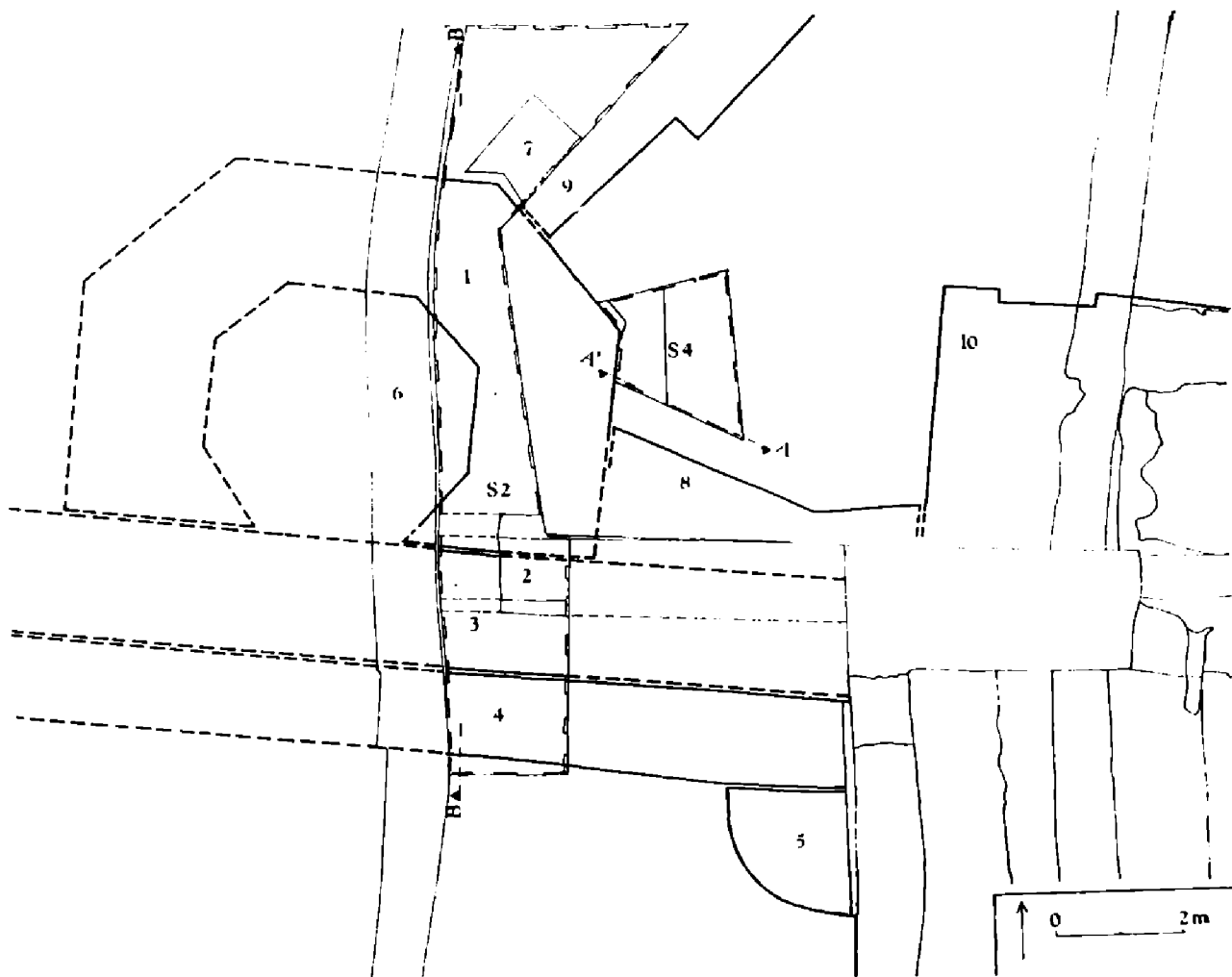
Po odstránení vrstiev navážky a deštrukcií sondou 2 sa zistilo, že neznáme murivo patrí oktogonálnej vežovej stavbe (obr. 6). Rozsah pozitívne zisteného pôdorysu je zrejmý zo zamerania nálezu (obr. 2). Ide o nie celkom pravidelný osemuholník s priemerom 9,20 m a hrúbkou muriva 190—200 cm. Zachovaná výška veže je 300 cm od úrovne dobového terénu, jej pôvodnú celkovú výšku môžeme odhadnúť na základe situácie prilahlých murív na minimálne 12 m. Západná polovica veže vrátane pôvodného terénu je úplne zničená mladšími stredovekými a novovekými stavebnými zásahmi, z východnej sme odkryli vnútorné líce 4 stien s malou plochou interiéru, vlastnú korunu zachovaného muriva a líce 2 vonkajších stien (severnej a severovýchodnej). Východný blok veže bol obnažený zemnými prácami a je prezentovaný v lapidáriu (obr. 7). Severná a južná stena oktogónu sa nachádza pod základovým murivom 6. stavebnej fázy Vodnej veže (v zmysle analýzy z r. 1982).

Vzťah odkrytej vežovej stavby k murivám komplexu Vodnej veže sme skúmali sondou 2. Situovali sme ju tak, že obsiahla i miesto napojenia vežovej stavby na obvodové murivo západnej časti areálu Vodná veža. Miesto styku s murivom klasifikovaným predchádzajúcim pamiatkárskym výskumom ako 2. stavebná fáza prekrývali základy barokového múru. Po jeho odstránení sme tu zistili 2—15 cm širokú nepravidelnú škúru vyplnenú hlinitou zeminou. Po-

rovnanie oboch murív ukázalo na rozdiely v pojive a čiastočne i spôsobe stavby. Murivo veže je z lomového kameňa, plášť z kameňa strednej veľkosti, jadro je z menších kameňov. Riadkovanie nepravidelné, dodržiavané sú približne len ložné špáry. Na nároží sú použité veľké kvádre, niektoré sekundárne. Malta je v jadre muriva veľmi drobivá, pieskovej farby, chudobná na vápno, s drobnými kamienkami veľkosti do 4 mm. Malta plášťa je rovnaká ale kvalitnejšia. Omietka je vytvorená z malty vyhreznutej zo špár, ktorá bola narýchlo rozotretá a stiahnutá hranou murárskej lyžice, čelá kameňov boli ponechané neomietnuté. Malta 2. stavebnej fázy sa odlišuje od malty oktogonálnej veže. Je masťná, bledookrová, so zrnkami nerozpustného vápna. Omietka hradbového múru nebola prístupná. Štruktúra muriva je podobná. Jeho jadro tvorí drobnejší lomový kameň. V plášti sú použité väčšie kamene.

Obr. 1. Bratislava, Vodná veža. Celková situácia oktogonu v prevzatej stavebnohistorickej analýze. V. Ferusa a K. Klínčkovej s predbežnou synchronizáciou s 5. stavebnou etapou. 1 – doba rímska, 2 – 11. až zač. 12. stor., 3 – 12. stor., 4 – koniec 12. až zač. 13. stor., 5 – okolo pol. 13. stor., 6 – po r. 1361, 7 – prvá pol. 15. stor., 8 – prvá pol. 16. stor., 9 – po pol. 17. stor.

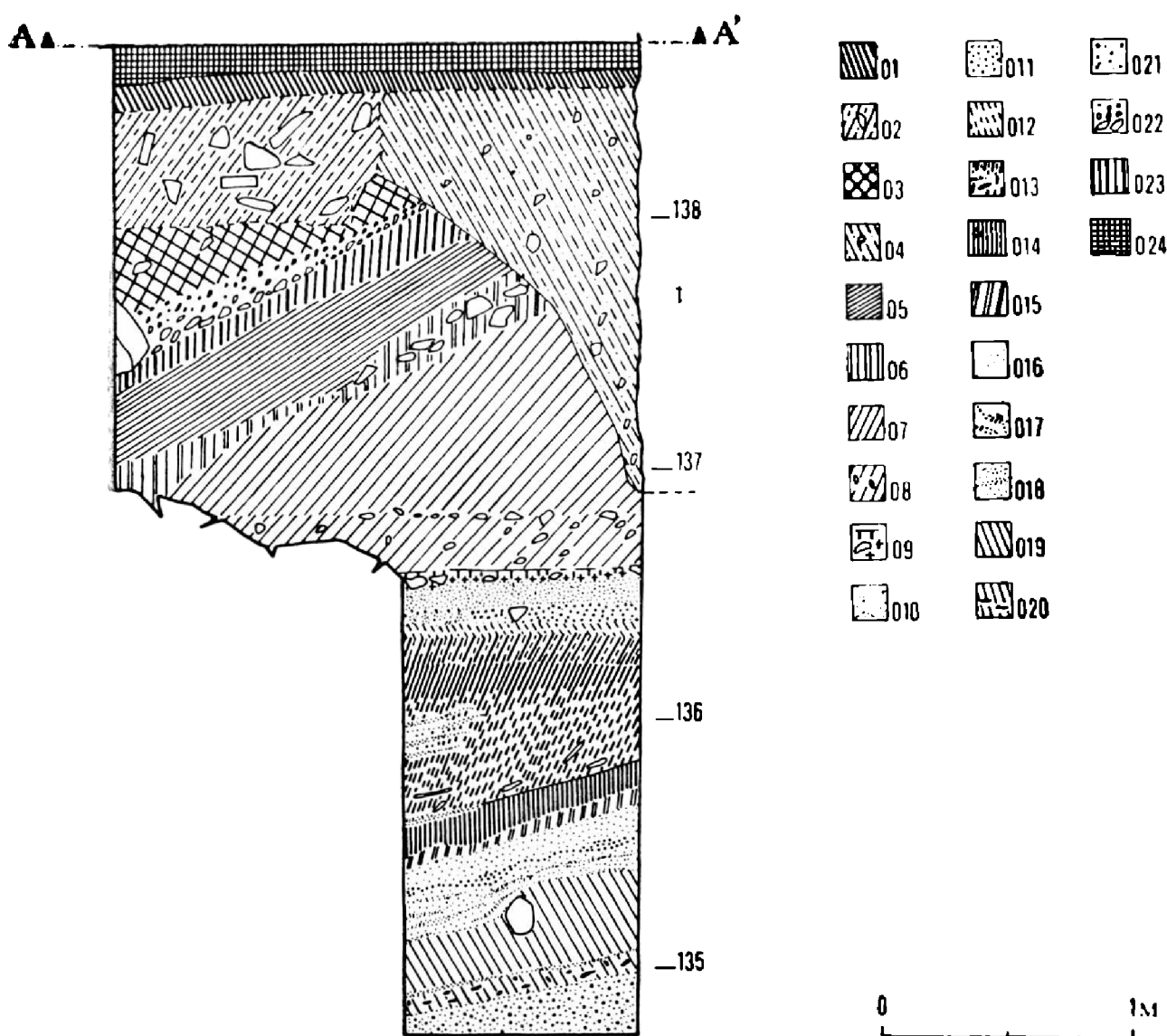
Obr. 2. Bratislava, Vodná veža. Situácia murív v priestore odkrytej veže s polohou sond a rezov. 1 – oktagon, 2 – základové murivo z 18. stor., 3 – hradbový múr 2. fázy, 4 – hradbový múr 3. fázy, 5 – štvorkruhová veža 3. fázy, 6 – murivo 6. fázy, 7 – oporný pilier oktagonu, 8, 9 – základové murivá 6.–7. fázy, 10 – murivo 5. (?) fázy.

Domnievame sa, že zistená škára vznikla odtrhnutím — vychýlením hmoty veže na sever. Podobné znaky má totiž i napojenie oporného múru (piliera) odkrytého sondou 2. Priebeh styčných plôch muriva oktagonu a muriva 2. fázy svedčí o tom, že murivo veže bolo napojené na už stojací múr. Už pri vlastnej projekcii stavby sa počítalo s jestedujúcou stavebnou situáciou. Krátky úsek muriva 2. fázy sa mal stať južnou a sčasti juhovýchodnou a juhozápadnou stenou osemuholníkového pôdorysu. Pri vlastnej realizácii narušili severné líce muriva 2. fázy a dostavali k nemu zvyšné úseky veže.

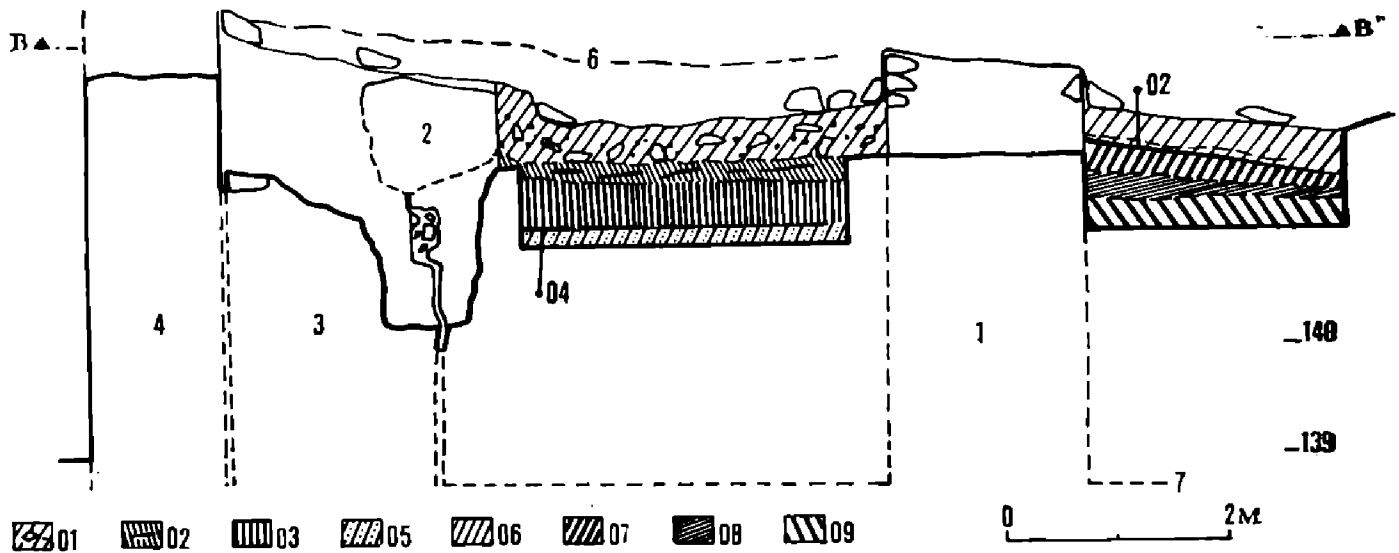
Sondou 2 sme riešili i vzťah k druhému murivu, s ktorým sa hmota oktagonu dostala do priameho kontaktu a to s murivom 6. stavebnej fázy. Západný profil sondy ukazuje jasnú superpozíciu (obr. 4). S vežovou stavbou súvisí i oporný pilier, ktorého torzo sa našlo v sonde 2 (obr. 2, 6). Podľa úrovne základového muriva, kvality vlastného muriva a spôsobu napojenia na oktagon dokumentuje jednu z mladších, ešte stredovekých prestávok objektu.

Veža bola zachytená len v jej východnej polovici, západná časť chýba. Preto vzniká problém, či bola situovaná v priamo prebiehajúcim hradbovom múre, alebo vo vnútri nárožia. Podľa nášho názoru to bol rovný múr (obr. 1), ktorý pokračoval smerom na západ a severným smerom sa zalamoval až vo väčšej vzdialenosti od veže. Nie je vylúčené, že sa nachádzala približne v stre-

de. To, že nebola v nároží potvrdzuje skutočnosť, že je situovaný kolmo na hradbový múr. Ak by bol v nároží, bola by jeho os vychýlená o 45° , ako je to napríklad v poľskej Rawe (Guerquin 1974, 251—252). Situácia na západ od areálu bola zničená v rámci výstavby renesančných a barokových objektov. V nadväznosti na negatívne zistenia predchádzajúceho výskumu sme sa snažili vyličiť variantu nárožia kontrolnou sondou 3 pri tzv. Iadovni. V teréne neboli zistené žiadne situácie, ktoré by indikovali priebeh hradbového múru severo-južným smerom, kolmo k Dunaju. Datovanie vychádza zo situácie v sonde 4, opiera sa o doterajšie výsledky výskumu Vodnej veže a o analógie. Sonda 4, umiestnená pri východnom líci muriva skúmanej veže poukázala na zaujímavú genézu jednotlivých vrstiev budujúcich na tomto mieste terén. Otvára nový priestor k úvahám o datovaní najstarších stavebných etáp Vodnej veže, a preto popíšeme stratigrafiu zistenú sondou podrobnejšie. Jej profil tvoria dve pôvodom odlišné časti — spodná po vr. 013 vrátane a horná od vr. 012 resp. 09 (obr. 3). Spodnú časť budujú prirodzene akumulované zeminy — nívne piesky s charakteristickým krížovým, nepravidelným zvrstvením,

Obr. 3. Bratislava, Vodná veža. Južný profil sondy 4. Číslovanie vrstiev prevzaté z výskumovej dokumentácie. 01–02, 024 — novoveké navážky a stavebné zásahy, 03, 05–013, 022–023 — piesčité navážky spreď doby výstavby oktogonu, 04 — zásyp okraja základovej rhy oktogonu s nálezmi keramiky, 013 — nívny povodňový kalový sediment Dunaja s pedogenezou v hornej časti, 014 — nívna pôda, 016–018 — nívne piesky s krížovým zvrstvením preložené navážkou (019–020), 021 — okraj koryta Dunaja, resp. jeho ramena, 1 — základy oktogonu.

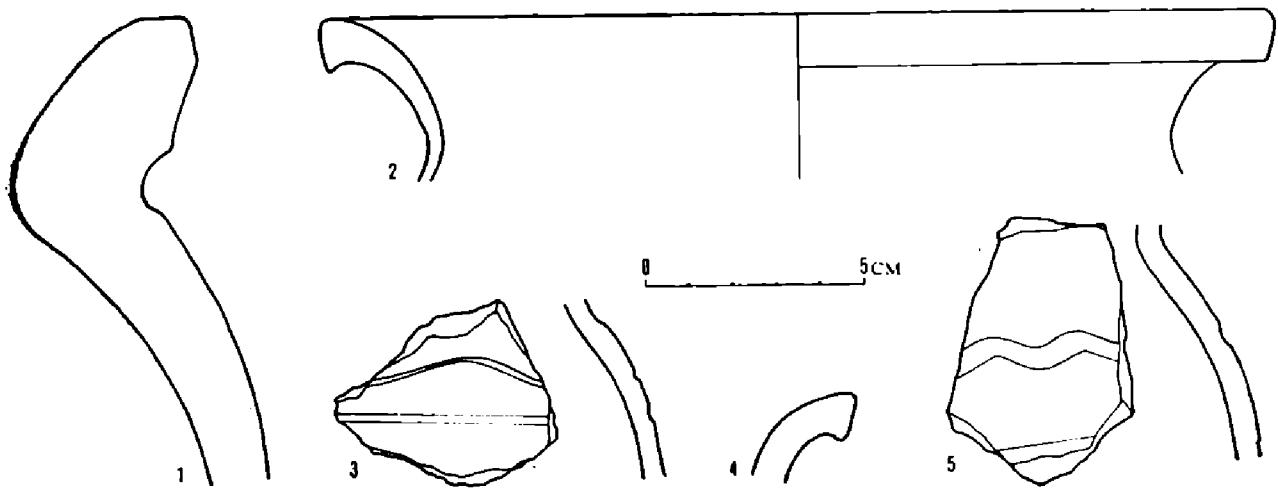
Obr. 4. Bratislava, Vodná veža. Stavba terénu pod základovou škárou muriva 6. fázy. Číslovanie prevzaté z výskumovej dokumentácie. 1–4, 6 – číslovanie zhodné s obr. 2, 7 – niveleta terénu v dobe výstavby oktogonu. 01 – deštruktívna vrstva z kamenného muriva, 02 – prepálený horizont, v interiéri veže s trámami a krytinou, 03, 05, 06, 09 – piesčitohlinité navážky, 04 – maltová kryha, 07, 08 – vrstva drobnej sute a malty z kamenného muriva.

preložené dvomi vrstvami navážky obsahujúcej keramické zlomky z doby laténskej. Na tejto báze — pôdnom substráte, sa vytvoril humózný pôdny kryt — nivná pôda karbonátová, slabo oglejená. Jej vývoj bol prerušený novou nivnou sedimentáciou prevážne kalového charakteru (vr. 013) obsahujúcej okrem iných antropických prímiesí i keramické zlomky z doby laténskej a jeden okraj nádoby z 9.—12., stor. (obr. 5:4). Horná časť sedimentov mala znaky novovznikajúcej pôdy s charakteristickými stopami biologickej aktivity. Popísané sedimenty sa nachádzajú na a nad úrovňou prvej stavebnej etapy Vodnej veže a sú výsledkom akumulácie činnosti okraja koryta Dunaja alebo jeho ramena.

Zlomom vo vývoji popisovaného profilu je vr. 012 signalizujúca bezprostrednú prítomnosť človeka na polohe prezentovaných následne vr. 09, s výraznou kamennou deštrukciou a maltou dokazujúcou stavebnú činnosť v tomto priestore.

Hornú časť profilu sondy 4 charakterizujú výlučne antropogénne — navážkové zeminy. Vr. 03—08, 022—023 vznikli pred výstavbou oktogonu, vr. 04 je zásypom okraja jeho základovej ryhy a vr. 02 označuje miesto archeologickej sondy z r. 1987. Táto časť profilu sondy, ktorá je pre nami sledovanú problematiku najdôležitejšia má, žiaľbohu, slabú vypovedaciu schopnosť. Pri bagrovaní pre novostavbu lapidária bola zničená dobová niveleta k oktogonu. Z vrstiev, do ktorých zapustili základy veže, nemáme žiaden datovateľný materiál, takže nevedno, kedy vznikli a nepoznáme ani príčinu ich zaujímavého sklonu v smere V-Z (prirodzený svah má sklon S-J). Našťastie, základovú ryhu pre oktagon vykopali veľmi nepravidelne a širšiu než bolo potrebné, takže po vytiahnutí základového muriva museli jestvujúcu škáru medzi murivom a ryhou zaplniť stavebnou sutou a zeminou obsahujúcou kosti a keramické zlomky. Umožnilo to, po porovnaní so stratigrafiou a materiálom zo starších sond 22 a 23 v blízkosti datovať, resp. určiť dobu vzniku objavenej vežovej stavby. Za tejto situácie sa dobová niveleta terénu k oktogonu určila na základe štruktúry jeho muriva. Podľa výšky rozhrania medzi základovou a nadzákladovou časťou sa pravdepodobne nachádzala na úrovni 138,5 až 138,7 m n. m.

Sondou 4, ako sme už uviedli, sa získala malá kolekcia keramiky zo zásypu okraja základovej ryhy oktogonu. Tvorí ju 27 ks, z čoho je 15 ks redukčne pá-

Obr. 5. Bratislava, Vodná veža. Keramika zo zásypu okraja základovej ryhy oktogonu.

lenej keramiky, 5 hrubých tuhových črepov zo zásobníc (obr. 5:1), 2 tuhové zlomky s výzdobou z hrncov strednej veľkosti (obr. 5:3,5) a 5 nedatovateľných zlomkov hnedočiernej farby s piesčitým ostrivom, kamienkami, a sfudou. Redukčne pálená keramika charakteristická sivou farbou má starobylý charakter — tvrdý črep je ostrený množstvom 2—3 mm kamienkov, jediný získaný okraj má vysoké hrdlo, oblúkovite vyhnutý okraj s nevýraznou podžľabenou časťou a potuhovanie povrchu (obr. 5:2). V ostatných prípadoch sa u tejto skupiny nálezov tuha nevyskytla.

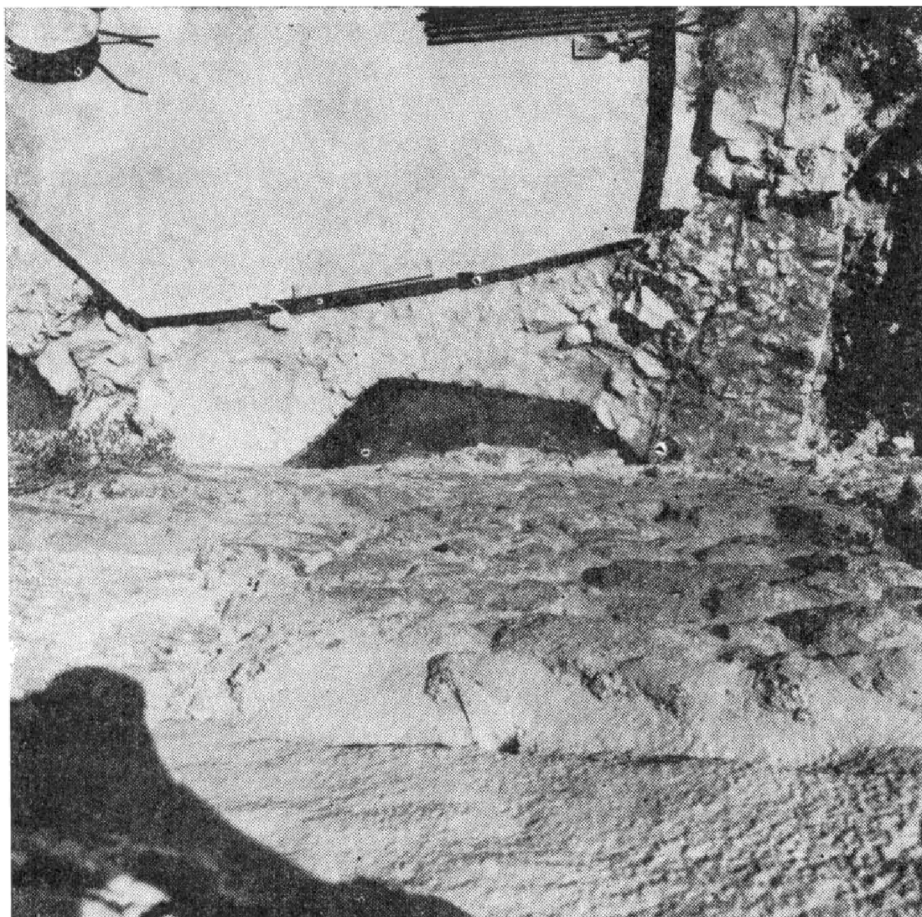
Celý súbor, ako vidíme, je nesúrodý a obsahuje jednak starší materiál 12. stor. a jednak mladšie nálezy, ktoré sa prvýkrát objavujú okolo pol. 13. stor. (Procházka 1984).

Z územia Československa poznáme dve podobné oktogonálne stavby — donjon na hornom hrade v Příběnicích (Menclová 1972, 180) a dnes neexistujúcu tzv. Loupežnickú věž v Znojme (Plaček—Procházka 1986). Prvý oktogón je datovaný do rokov 1240—1250, druhý, s kruhovým interiérom, hypoteticky do 20. rokov 13. stor. V Příběnicích ide o centrálnu stavbu hradu, v Znojme bola veža súčasťou opevnenia, stála na okraji areálu a vystupovala z jeho líca. Obidve sú väčšie než oktogón na Vodnej veži.

S podobnou stavbou, priamo zapojenou do hradbového múru sa možno stretnúť v Poľsku — v Mazowskej Rawe (Guerquin 1974, obr. 348). Veža je situovaná v nároží, z čoho vyplýva jej natočenie v 45° uhle. Je datovaná do druhej pol. 14. stor. V Maďarsku se s takýmto typom veže nestretávame. Určitú príbuznosť má veža na hrade Hollókö z 13. stor. (Gerö 1975, 177). Je päťboká, situovaná pri vnútornom líci hradby. V nemeckých oblastiach bývajú oktogonálne veže situované podobne ako veža hradu v Příběnicích (Egisheim, Steinsberg, Ebermansdorf, Altenburg a pod.). Pochádzajú prevažne z druhej pol. 12. stor. a prvej pol. 13. stor. Podľa D. Menclovej tento typ stavby nemá presne určiteľný pôvod. V súvislosti s Příběnicami píše, že je odvodená z bavorského Podunajska (Menclová 1972, 180).

Výskum v r. 1988 priniesol i niekoľko ďalších informácií o charaktere, vývoji a zániku odkrytej vežovej stavby. Jej interiérom sme mohli skúmať len na minimálnej ploche a iba do hĺbky cca 100 cm od zachovanej koruny muriva. Zistili sme len mladšie stredoveké násypové zeminy a deštruktívne vrstvy, ktoré sa nedajú presnejšie datovať. Interiérové steny mali rovnakú povrchovú úpravu ako exteriérové, nenašli sme žiadne stopy po konštrukcii schodišťa, čo však nevylučuje jeho existenciu. V 14. stor. je ako výrazný prvok stavebného komplexu Vodnej veže upravovaná, ako dokazuje nález piliera v sonde 2, založe-

**Obr. 6. Bratislava,
Vodná veža. Odkrytá
plocha pôdorysu
oktogonu.**

**Obr. 7. Bratislava,
Vodná veža.
Východné líce muriva
veže s nárožím
v interiéri novostavby
lapidária.**

ného do navážok z tohto obdobia. Majú viac ako 3 m mocnosť a ich horná časť je viditeľná v západnom profile sondy 2 (obr. 4). Pod základovou škárou muriva 6. stavebnej fázy sme tu zistili prepálený deštrukčný horizont obsahujúci plochú, jednoduchú krytinu v zlomkoch a spálené trámy, predpokladáme, že zo zastrešenia veže. Nevedno či ide o zánikový horizont oktogonu, lebo neprekrýva jeho murivá, využitie sčasti ako hmota základov 6. stavebnej fázy. Pod horizontom sa našli zlomky keramiky zo 14.—15. stor.

Všetky doterajšie výskumy Vodnej veže sa snažili vysporiadať s problémom vežovej stavby, ktorá určila časť historického názvu. Kým v starších prácach sa, snáď i pod vplyvom nálezov na hrade, uvažovalo o centrálnej stavbe donjonového charakteru s obvodovým múrom (napr. Fiala—Plachá—Vallašek 1967), výsledky komplexného výskumu K. Klinčokovej a V. Ferusa upozornili na podstatne zložitejšiu situáciu (1982). Náš nález, domnievame sa, je v tomto smere ďalším prínosom napriek svojej dispozičnej a typologickej zvláštnosti, nakoľko ide o nateraz ojedinelý prípad oktogonálnej stavby situovanej na vnútornom líci priamočiaro prebiehajúceho hradbového múru. Nadhadzuje otázku pravdepodobnosti hypotézy, podľa ktorej dal tento objekt postaviť pilišský opát Ján pred r. 1254. Po mnohoročnom výskume Vodnej veže je totiž oktagon postavený v línii priamo prebiehajúceho hradbového múru ako veža opevnenia zatiaľ jediným vhodným kandidátom na stotožnenie známej písomnej zmienky a konkrétnej architektúry na tejto polohe.

Literatúra

- FIALA, A.—PLACHÁ, V.—VALLAŠEK, A., 1967: Bratislavská Vodná veža, Bratislava III, 41—57.
GERŐ, L., 1975: Várépítészeti, Budapest.
GUERQUIN, B., 1974: Zamki v Polsce, Warszawa.
KLINČOKOVÁ, K.—FERUS, V., 1982: Stavebnohistorický vývoj Vodnej veže v Bratislave, Pamiatky a príroda Bratislavy 7, 109—132.
MENCLOVÁ, D., 1972: České hrady, I. díl, Praha.
PLAČEK, M.—PROCHÁZKA, R., 1986: K problematice opevnených sídel přelomu raného a vrcholného feudalismu na Moravě (teze). AH 12, 159—169.
PROCHÁZKA, R., 1984: Pozdně hradištní keramika v některých moravských regionech, AR XXXVI, 430—442.
SALCH, CH. L., 1977: L'Atlas des chateaux forts en France, Strassbourg.

Zusammenfassung

Ein unbekannter Turmbau des Wasserturms in Bratislava?

Bei der komplexen baugeschichtlichen Ergänzungsuntersuchung des Wasserturms in Bratislava wurde der Teil eines oktagonalen Turmbaus freigelegt. Der Umfang des festgestellten Grundrisses geht aus der Vermessung des Fundes hervor (Abb. 1, 2, 6). Seine Westhälfte wurde bei jüngeren mittelalterlichen und neuzeitlichen Baueingriffen zerstört. Bei der Untersuchung wurde festgestellt, daß das Mauerwerk dieses Turmbaus sekundär an die ältere stehende Mauer so angeschlossen wurde, daß dessen kurzer Abschnitt zur südlichen, teilweise südwestlichen und südöstlichen Wand eines Achteck wurde. Außer der eigentlichen Scharte zwischen den Mauern bezeugen das auch die wesentlichen Unterschiede des verwendeten Mörtels und teilweise auch der Bautechnologie. Aus der ganzen Lage geht hervor, daß das entdeckte Achteck einen Turm in der Linie des gerade verlaufenden Burgmauerwerks vorstellte. Die Datierung des Turms in die Mitte des 13. Jahrhunderts stützt sich auf keramische Funde aus der Verschüttung der Fundamentfurchen des Oktogons (Abb. 5) und auf Analogien, die vorwiegend aus der zweiten Hälfte des 12. und ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts stammen. Der oktagonale Turm ist irgendwann im 14. oder 15. Jahrhundert bei Baube-

richtigungen des Wasserturm-Komplexes abgekommen. Das entdeckte Oktogon ist vorläufig der einzige geeignete Kandidat der Identifizierung einer schriftlichen Erwähnung aus dem Jahr 1254 und der konkreten Architektur in dieser Lage.

- Abb. 1. Bratislava, Wasserturm. Gesamtsituation des Oktogons in der übernommenen baugeschichtlicher Analyse von V. Ferus und K. Klínčoková mit vorläufiger Synchronisierung mit der 5. Bauetappe. 1 — römische Zeit, 2 — 11. bis Anfang des 12. Jh., 3 — 12. Jh., 4 — Ende des 12. bis Anfang des 13. Jh., 5 — Mitte des 13. Jh., 6 — nach dem J. 1361, 7 — erste Hälfte des 15. Jh., 8 — erste Hälfte des 16. Jh., 9 — nach der Mitte des 17. Jh.
- Abb. 2. Bratislava, Wasserturm. Lage des Mauerwerks im Raum des freigelegten Turms mit Lage der Sonden und Schnitte. 1 — Oktogon, 2 — Grundmauerwerk aus dem 18. Jh., 3 — Burgmauer 2. Phase, 4 — Burgmauer 3. Phase, 5 — Viertelkreisförmiger Turm der 3. Phase, 6 — Mauerwerk der 6. Phase, 7 — Stützpfeiler des Oktogons, 8, 9 — Grundmauerwerk der 6.—7. Phase, 10 — Mauerwerk 5. (?) Phase.
- Abb. 3. Bratislava, Wasserturm. Südprofil der Sonde 4. Bezifferung der Schichten nach der Erkundungsdokumentation. 01—02, 024 — neuzeitliche Anschüttungen und Baueingriffe, 03, 05—013, 022—023 — sandige Aufschüttungen vor der Zeit des Oktogonbaus, 04 — Verschüttung des Randes der Fundamentfurche des Oktogons mit keramischen Funden, 013 — Überflutungs-Flurschlamm sediment der Donau mit Pedogenese im oberen Teil, 014 — Flurboden, 016—018 — Flursande mit kreuzförmiger Schichtung von Aufschüttung bedeckt (019—020), 021 — Rand des Flußbetts der Donau, bzw. ihres Arms, 1 — Fundamente des Oktogons.
- Abb. 4. Bratislava, Wasserturm. Bau des Terrains unter der Grundlinie des Mauerwerks der 6. Phase. Bezifferung nach der Forschungsdokumentation: 1—4, 6 — Bezifferung nach Abb. 2, 7 — Nivellierung des Geländes zur Zeit des Oktogonbaus. 01 — zerstörte Schicht aus der Steinmauer, 02 — überbrannter Horizont, im Interieur des Turms mit Balken und Bedachung, 03, 05, 06, 09 — Schicht kleinen Gerölls und Mörtels aus der Steinmauer.
- Abb. 5. Bratislava, Wasserturm. Keramik aus der Verschüttung des Randes der Fundamentfurche des Oktogons.
- Abb. 6. Bratislava, Wasserturm. Freigelegte Fläche des Oktogon-Grundrisses.
- Abb. 7. Bratislava, Wasserturm. Östliche Stirnseite des Turm-Mauerwerks mit Ecke im Interieur des Lapidarium-Neubaus.

